

Stanowiska chronionych i rzadkich gatunków ważek w województwie śląskim stwierdzone poza rezerwatami wodno-torfowiskowymi w latach 2003–2005

Localities of protected and rare dragonfly species in the Silesian voivodeship found out of water and peat bog nature reserves in the years 2003–2005

Alicja MISZTA¹⁾, Aleš DOLNÝ²⁾

¹⁾ Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, ul. Św. Huberta 35, 40-543 Katowice; amiszta@cdpgs.katowice.pl

²⁾ Katedra biologii a ekologii, Ostravska univerzita, Bráfova 7, 701 03 Ostrava 1, Česká Republika; Ales.Dolny@osu.cz

Wstęp

Równoległe z prowadzoną od roku 2002 przez Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska w Katowicach inwentaryzacją ważek na terenie rezerwatów wodno-torfowiskowych województwa śląskiego (DOLNÝ i in. 2003a, 2003b, 2004), odnotowywano także występowanie chronionych i rzadkich gatunków ważek na stanowiskach poza rezerwatami. Niektóre obserwacje zostały opublikowane już wcześniej (DOLNÝ 2003; DOLNÝ, MISZTA 2004), jednak postanowiliśmy je uwzględnić w tym opracowaniu by przedstawić całość uzyskanych dotychczas wyników. Poniżej przedstawiamy również wykaz stwierdzonych stanowisk, który został przekazany wojewódzkiemu konserwatorowi przyrody w Katowicach (cf. MISZTA 2005). Mamy nadzieję, że nasze informacje będą uwzględniane przy podejmowaniu decyzji o zagospodarowaniu obszarów, na których odnotowano podane niżej ważki.

Użyte skróty i symbole oznaczają:

· kategorie zagrożenia w polskiej Czerwonej księdze i Czerwonej liście (BERNARD

i in. 2002; BERNARD 2004; MIELEWCZYK 2004): EN – gatunek silnie zagrożony (Endangered), VU – gatunek zagrożony (Vulnerable), NT – gatunek bliski zagrożenia (Near Threatened), LC – gatunek ostatniej troski (Least Concern); DD – gatunek o nieznanym statusie;

· (1) – gatunki, dla których nie stosuje się odstępstw od zakazów określonych w § 8 Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 28.09.2004 (Dz. U. Nr 220, poz. 2237);

· gm., nadl., leśn., oddz. – gmina, nadleśnictwo, leśnictwo, oddział leśny.

Metody i materiał

Obserwacje prowadzono w latach 2003–2005. Prace terenowe rozpoczynano pod koniec kwietnia lub z początkiem maja oraz kończono we wrześniu. Zbierano wylinki a w pojedynczych przypadkach odławiano dorosłe osobniki. Materiał dowodowy znajduje się w zbiorach Katedry Biologii i Ekologii Uniwersytetu Ostrawskiego u A. DOLNEGO. O ile to było możliwe, wykonywano dokumentację fotograficzną. Fotografie w zapisie

cyfrowym znajdują się w zbiorach Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska w Katowicach u A. MISZTY. Mapkę rozmieszczenia stanowisk (Rys. 1) i ich lokalizację w kwadratach UTM opracowano przy pomocy programu Gnomon 3.1.

Teren badań i stanowiska

Nasze badania obejmowały obszar województwa śląskiego. W wyniku penetracji wielu stanowisk znaleźliśmy 13 obiektów, na których stwierdziliśmy rzadkie i chronione gatunki ważek poza obszarami rezerwatów wodno-torfowiskowych:

1. Na granicy miejscowości Leśniaki i Korzonek, UTM CB 52, gm. Konopiska, nadl. Herby, obręb Herby, leśn. Hutki, oddz. 240k, 249b – użytk ekologiczny „Jezioro”, torfowisko przejściowe.

2. Na granicy miejscowości Nowy Kocin i Rybna, UTM CB64, gm. Mykanów,

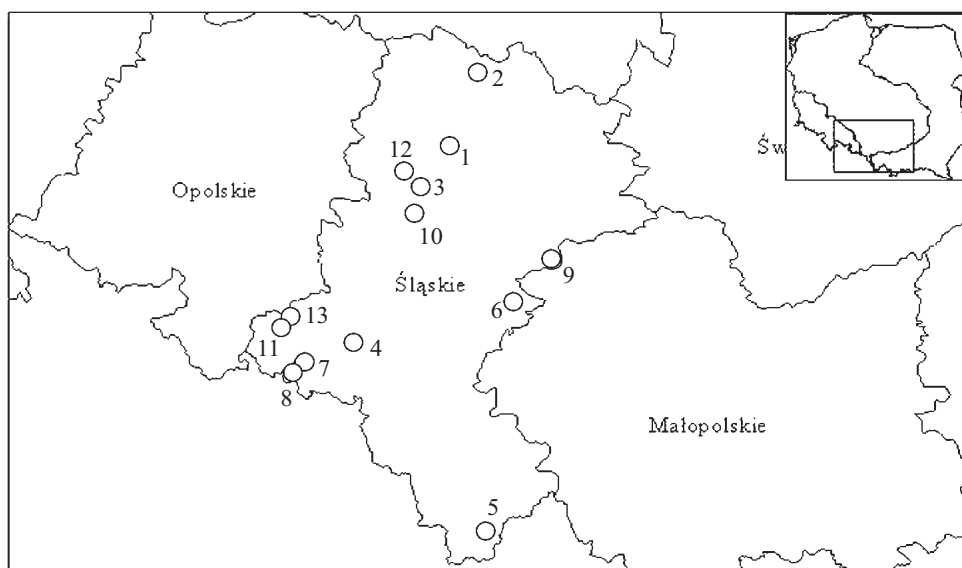
nadl. Kłobuck, obręb Kłobuck, leśn. Kocin, oddz. 182 d,f,g – stanowisko kontrolowane pod kątem powołania nowego użytku ekologicznego, torfowisko przejściowe.

3. Miejscowość Drutarnia, UTM CB40, gm. Koszęcin, nadl. Koszęcin, obręb Koszęcin, leśn. Dubiele, oddz. 245–250, 260–263. – śródleśny potok płynący w kompleksie leśnym w dorzeczu Małej Panwi.

4. Miejscowość Rybnik Piaski, UTM CA25, gm. Rybnik, nadl. Rybnik, obręb Paruszowiec, leśn. Kłokocin, oddz. 234 – uregulowany odcinek Potoku z Przegędzy, poniżej zastawki piętrzącej wodę dla stawów rybnych.

5. Beskid Żywiecki, UTM CV68, gm. Ujsoły, nadl. Ujsoły, obręb Ujsoły, leśn. Gawłowskie, oddz. 17a – torfowisko w Masywie Lipowskiej (Żywiecki Park Krajobrazowy).

6. Ciężkowice, UTM CA76, gm. Jaworzno, nadl. Chrzanów, obręb Szczakowa, leśn.

100km

○ – stanowisko

Ciężkowice, oddz. 139, 146, 147 – rzeka Kozi Bród, na granicy otuliny rezerwatu „Dolina Żabnika”.

7. Buków, UTM CA04, gm. Lubomia – starorzecze rzeki Odry.

8. Krzyżanowice, UTM CA04, gm. Krzyżanowice – starorzecze rzeki Odry.

9. Łubowice, UTM CA06, gm. Rudnik – rzeka Odra.

10. Łazy Błędowskie, UTM CA97, gm. Dąbrowa Górnicza – poniżej ujścia Potoku Błędowskiego do rzeki Białej Przemszy (przy moście).

11. Pniowiec, UTM CA49, gm. Tarnowskie Góry, nadl. Świerklaniec, obręb Świerklaniec, leśn. Pniowiec, oddz. 60,61 – Stary Zalew. Jedyne z badanych przez nas stanowisk, które było wymieniane w pracy SAWKIEWICZA i ŻAKA (1966).

12. Miejscowość Lasaki, UTM BA95, gm. Rudnik – starorzecze rzeki Odry – stanowisko kontrolowane pod kątem powołania nowego użytku ekologicznego.

13. Kompleks leśny między miejscowościami Piłka, UTM CB41, i Brusiek (CB40), gm. Koszęcin, nadl. Koszęcin, obręb Koszęcin, leśn. Piłka/leśn. Trójca/ leśn. Brusiek – w rowach odwadniających.

Wyniki i ich omówienie

Na opisywanych stanowiskach odnotowano 15 gatunków ważek będących w zakresie naszych zainteresowań ze względu na ich ochronę prawną i rzadkość występowania.

1. Gatunki chronione i znajdujące się w polskiej Czerwonej księdze zwierząt:

Nehalennia speciosa (CHARP.) – Iglica mała, EN, (1)

stanowisko 1; 27 VI 2005: 2♀♀ i 2♂♂

stanowisko 2; 28 VI 2005: 2♀♀ i 6♂♂

Cordulegaster boltonii (DONOV.) – Szklarnik leśny, VU

stanowisko 3; 13 VII 2004: 4♂♂

stanowisko 4; 25 VI 2005: 1♂, 14 VII 2005: 2♂♂

Somatochlora alpestris (SÉL.) – Miedziopierś alpejska, EN, (1) (pierwsze notowanie w województwie, DOLNÝ 2003) stanowisko 5; (DOLNÝ 2003)

Somatochlora arctica (ZETT.) – Miedziopierś arktyczna, VU
stanowisko 1; 26 VI 2005: 4♂♂, 15 VII 2005: 2♂♂

2. Inne gatunki chronione

Aeshna subarctica elisabethae DJAK. – Żagnica torfowcowa, NT (pierwsze notowanie w województwie)

stanowisko 1; 22 VII 2004: 5 Exuv.- J.B.Parusel leg.; 19 VIII 2004: 6–10 Im., 3 Exuv.; 26 VI 2005: 1 Exuv., 15 VII 2005: 3 ♂♂ juv., 3 Exuv.

Aeshna affinis VANDER L., LC. – Żagnica południowa, LC (pierwsze pewne notowanie w województwie)

stanowisko 12; 29 VII 2005: 2♂♂

Aeshna juncea (L.) – Żagnica torfowa, DD
stanowisko 1; 19 VIII 2004: 10–20 Im.
stanowisko 4; 14 VII 2005; 1♂

Ophiogomphus cecilia (FOURCR.) – Trzepla zielona
stanowisko 1; 19 VIII 2004: 1♂ (poza torfowiskiem)

stanowisko 6; 28 VII 2005: 4♂♂, 1 Exuv.
stanowisko 9; 2 VII 2004: 6–10♂♂

Orthetrum brunneum (FONSC.) – Lecicha południowa, LC
stanowisko 13; (DOLNÝ 2003)

Orthetrum coerulescens (FABR.) – Lecicha mała, LC
stanowisko 6; 28 VII 2005: 20–50 Im., 16 Exuv.; 1 IX 2005: 10–20 Im.

Leucorrhinia albifrons (BURM.) – Zalotka białoczarna, DD
stanowisko 1; 26 VI 2005: 2♂♂

Leucorrhinia pectoralis (CHARP.) – Zalotka większa
 stanowisko 7; (DOLNÝ 2003)
 stanowisko 8; (DOLNÝ 2003)
 stanowisko 10; 10 VI 2004: 6–10 Im.

3. Gatunki rzadkie na Górnym Śląsku

Erythromma viridulum (CHARP.) – Oczobarwnica mniejsza
 stanowisko 7; (DOLNÝ, MISZTA 2004)

Brachytron pratense (O. F. MÜLL.) – Żagniczka zwyczajna (pierwsze pewne notowanie w województwie)
 stanowisko 11; VI 2005: 10–20 Im.

Crocothemis erythraea (BRULLÉ) – Szafranka czerwona (pierwsze stwierdzone miejsce rozrodu w województwie; DOLNÝ, MISZTA 2004)

stanowisko 8; gatunek potwierdzany od roku 2002 w okresie od maja do końca sierpnia, ♀♀ + ♂♂, Exuv.

4. Potencjalne zagrożenia stanowisk oraz propozycje ich ochrony i dalszych badań

Na granicy miejscowości Leśniaki i Korzonek (stan. 1) wycięta była ściana drzew od strony zbiorowiska z turzycami, które jest miejscem rozrodu i przebywania iglicy małej *Nehalennia speciosa*. W przyszłości może to skutkować przesuszeniem torfowiska i zanikiem zespołu turzyc w wyniku zarastania przez inne rośliny, a w dalszej kolejności zanikiem warunków odpowiednich dla życia iglicy małej. Poza iglicą małą stwierdzono na tym torfowisku jeszcze takie rzadkie gatunki, jak: żagnica torfowcowa *Aeshna subarctica elisabethae*, żagnica torfowa *Aeshna juncea*, miedziopiersi arktyczna *Somatochlora arctica* i zalotka białoczelną *Leucorrhinia albifrons*. Konieczne jest stałe monitorowanie tego stanowiska, tym bardziej, że w czerwcu 2005 roku stwierdzono, że zbiorowisko turzyc było zarzucone

materiałem pochodzącym z oczyszczania pni ściętych w pobliżu sosen. Rozkład tego materiału może powodować zmianę składu wody, eutrofizację torfowiska i wyraźnie zaburzyć warunki rozwoju dla gatunków stenotopowych.

W Nowym Kocinie (stan. 2) rozród i rozwój iglicy małej *Nehalennia speciosa* warunkuje zbiorowisko turzyc, które znajduje się pod osłoną ściany lasu z jednej tylko strony. Wycięta jest przeciwległa ściana lasu i stwierdzono, że zniszczono w ten sposób osłonę przed wiatrem. Zauważono też, że teren przy największym, centralnie położonym zbiorniku jest silnie zdegradowany wskutek wydeptania w torfowisku ścieżek i stanowisk do wędkowania wykorzystywanych najprawdopodobniej przez okolicznych mieszkańców.

Ponieważ nie stwierdzono w czasie wizji charakterystycznego dla tego typu torfowisk gatunku ważki – miedziopiersi arktycznej *Somatochlora arctica* a jednocześnie zauważono w dużym zbiorniku ruch wody typowy dla żerowania ryb oraz zbadane pH wody było wyższe niż się spodziewano, wysuwa się na tej podstawie przypuszczenie, że zbiornik ten, a być może także sąsiednie, mógł zostać sztucznie zarybiony. Gdyby tak było, to oprócz zaniku larw ważek wskutek zjadania przez ryby, na torfowisku tym będzie dochodziło do eutrofizacji i stopniowego zaniku warunków do bytowania iglicy małej.

Zaproponowano służbom leśnym:

- jak najszybsze skontrolowanie, czy zbiornik na torfowisku nie służy jako staw rybny;
- zabezpieczenie torfowiska przed dalszym zadeptywaniem i budowaniem na nim ścieżek ze ściętych drzew;
- powołanie na tym stanowisku użytku ekologicznego celem zabezpieczenia go przed dewastacją i degradacją.

Trzeba przyznać, że spotkano się z pozytywną reakcją na wysuwane propozycje i deklaracją prowadzenia kontroli na tym stanowisku. Tym niemniej ocenie będzie musiała podlegać jeszcze wielkość populacji iglicy małej.

W Drutarni (stan. 3), gdzie stwierdzono obecność szklarnika leśnego *Cordulegaster boltonii*, w trakcie wizji terenowej w roku 2004 nie zauważono większych zagrożeń. Proponuje się jedynie okresową kontrolę stanu cieków wodnych i ich otoczenia pod kątem zabezpieczenia warunków dla szklarnika leśnego na tym stanowisku.

Miejsce w Rybniku Piaskach (stan. 4), w którym także obserwowano szklarnika leśnego, jest uregulowanym odcinkiem Potoku z Przegędzy, na którym powyżej znajduje się zastawka zatrzymująca wodę dla pobliskich stawów rybnych. W razie jej uszkodzenia może bardzo łatwo dojść do zmiany warunków siedliskowych w niżej położonym odcinku potoku i wycofania się szklarnika z tego stanowiska. Jest prawdopodobne, że szklarnik penetruje inne odcinki śródleśnych cieków znajdujących się w najbliższym kompleksie leśnym, jednak potrzebne są w tym kierunku dalsze obserwacje.

Proponuje się monitorowanie obecności gatunku w następnych latach w okresie od połowy czerwca do połowy lipca.

Największym zagrożeniem dla torfowiska leżącego w szczytowej części Masywu Lipowskiej (stan. 5) mogą być naturalnie zachodzące procesy wysychania i zarastania torfowiska. Obecnie możliwa wydaje się tylko kontrola tych procesów.

Trzeplę zieloną *Ophiogomphus cecilia* na rzece Kozi Bród w Ciężkowicach (stanowisko 6) obserwuje się regularnie w tym samym miejscu już od 3 lat. Ponieważ miejsce to znajduje się poza rezerwatem „Dolina

Żabnika” i jego strefą ochronną, potencjalnym zagrożeniem mogłoby być prowadzenie prac regulacyjnych, zanieczyszczenie wody lub spadek poziomu wody i szybkości przepływu w rzece.

Proponuje się monitorowanie obecności gatunku w następnych latach w okresie od połowy czerwca do połowy lipca. Można też rozważyć poszerzenie strefy ochronnej dla rezerwatu „Dolina Żabnika” o część powierzchni oddziałów 142–146, przez które płynie rzeka Kozi Bród.

Wszystkie stanowiska znajdujące się na starorzeczach wzdłuż rzeki Odry (stan. 7–9, 12), są zagrożone planowanymi lub już prowadzonymi pracami hydrotechnicznymi. W wyniku przekopywania rowu w miejscowości Buków zniszczone zostało w roku bieżącym stanowisko licznego występowania w województwie oczobarwnicy mniejszej *Erythromma viridulum* (DOLNÝ, MISZTA 2004), a przy okazji dokonano pogromu na szczeżui wielkiej *Anodonta cygnea*, którą masowo wyrzucono na brzeg w czasie pogłębiania. Istnieją obawy, że podobnie może ulec zniszczeniu stanowisko rozrodu szafranki czerwonej *Crocothemis erythraea* w miejscowości Krzyżanowice oraz potencjalne, ze względu na obecność dużej populacji osoki aloesowatej *Stratiotes aloides*, stanowisko występowania żagnicy zielonej *Aeshna viridis* w miejscowości Lasaki.

W celu zabezpieczenia stanowisk rozrodzonych rzadkich w województwie gatunków ważek, proponuje się powołanie na wskazanych odcinkach starorzeczy użytków ekologicznych oraz stałe monitorowanie stanu populacji ważek.

Stanowiska 10 i 11 są zagrożone ze względu na zachodzące naturalnie procesy wysuszenia. Możliwe jest tylko monitorowanie występowania zalotki większej *Leucorhinia pectoralis* w Łazach Błędowskich czy

żagniczki wiosennej *Brachytron pratense* w Pniowcu. W Pniowcu możliwa byłaby również regulacja przepływu wody pomiędzy stawami.

Kompleks lasów między miejscowościami Piłka oraz Brusiek (stan. 13) stwarza obecnie najlepsze warunki dla żyjących tam gatunków ważek.

Piśmiennictwo

- BERNARD R. 2004. *Nehalennia speciosa* (CHARPENTIER, 1840), Iglica mała. [w:] Z. GŁOWACIŃSKI, J. NOWACKI (Red.), Polska czerwona księga zwierząt, Bezkręgowce. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego, Kraków – Poznań: 54–55.
- BERNARD R., BUCZYŃSKI P., ŁABĘDZKI A., TOŃCZYK G. 2002. Odonata Ważki. [w:] Z. GŁOWACIŃSKI (Red.), Czerwona lista zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce. Wyd. Instytutu Ochrony Przyrody PAN, Kraków: 125–127.
- DOLNÝ A. 2003. Faunistical data on endangered and protected dragonflies (Insecta: Odonata) in the polish part of Upper Silesia (Opolskie and Śląskie voivodships). *Natura Silesiae Superioris*, 7: 89–91.
- DOLNÝ A., MISZTA A., PARUSEL J. 2003a. Wążki (Insecta: Odonata) czterech rezerwatów przyrody województwa śląskiego (polska część Górnego Śląska) – wyniki wstępnych badań. *Natura Silesiae Superioris*, 7: 93–103.
- DOLNÝ A., MISZTA A., PARUSEL J. 2003b. Wążki wybranych rezerwatów i obszarów proponowanych do ochrony na terenie województwa śląskiego i opolskiego. [w:] BUCZYŃSKI P., SERAFIN E., PTASZYŃSKA A. (Red.) 2004, Badania ważek, chrząszczy i chruścików na obszarach chronionych. Materiały II Krajowego Sympozjum Odonatologicznego, XXIX Sympozjum Sekcji Koleopterologicznej PTE, III Seminarium Trichopterologicznego, Urszulin, 21–23.V.2004 r. Wydawnictwo MANTIS, Olsztyn: 12–13.
- DOLNÝ A., MISZTA A. 2004. Występowanie ważek (Odonata) w czeskiej i polskiej części Górnego Śląska. *Wiadomości Entomologiczne*, 23(3): 133–152.
- MIELEWCZYK S. 2004. *Somatochlora alpestris* (SÉLYS, 1840), Miedziopierś alpejska. [w:] Z. GŁOWACIŃSKI, J. NOWACKI (Red.), Polska czerwona księga zwierząt, Bezkręgowce. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego, Kraków – Poznań: 57–59.
- MISZTA A. 2005. Informacja o stanowiskach chronionych i rzadkich gatunków ważek stwierdzonych w województwie śląskim poza rezerwatami wodno-torfowiskowymi dla Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody w Katowicach. *Maszynopis*, Katowice.
- SAWKIEWICZ L., ŻAK M. 1966. Wążki (Odonata) Śląska. *Roczniki Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu*, *Przyroda* 3: 73–132.

Summary

During inventory-making of dragonflies in the Silesian voivodeship 13 localities outside the area of nature reserves were found at which 15 dragonfly species belonging to protected or rare animal species occurred. Only one of the sites seems to be safe from human activities or natural succession. The remaining ones need continuous monitoring, some of them should be actively protected.

Key Words. Odonata, dragonflies, Poland, Silesia, protection, threats.